

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.1

DOI https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-3-8

Денисовський Михайло Дмитрович,

кандидат юридичних наук, адвокат,

викладач юридичних дисциплін

Галицького фахового коледжу імені В'ячеслава Чорновола

ORCID ID: 0000-0002-2265-4190

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУТУ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню та аналізу особливостей інституту відшкодування шкоди в кримінальному процесі України. Ґрунтовно проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють відшкодування шкоди, зокрема Кримінальний процесуальний кодекс України.

Розглянуто публікації науковців і практиків, де висвітлено актуальні проблеми, що виникають у разі звернення до суду із цивільним позовом у порядку кримінального провадження, неможливості його доповнення чи уточнення, а також врахування вимог розумності і справедливості під час визначення розміру відшкодування.

З'ясовано, що в кримінальному процесі цивільний позивач не може подати зустрічний позов або відкласти розгляд справи у зв'язку з його неявкою. Однак цивільний позивач має право подати такий позов у порядку цивільного судочинства, якщо він не подав його під час кримінального провадження.

Розкрито проблемні питання, які виникають у разі добровільного відшкодування шкоди підозрюваним, обвинуваченим чи іншою фізичною або юридичною особою за її згодою. Визначено, що добровільність є правом особи, а не обов'язком згідно з чинним кримінально-процесуальним законодавством України. Акцентовано, що необхідно враховувати вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, під час призначення відшкодування, які повинні бути відображені в обвинувальному акті.

Визначено, що інститут відшкодування шкоди в кримінальному процесі України потребує подальшого наукового дослідження, вивчення та врегулювання на законодавчому рівні, адже на практиці виникають питання і проблеми, розв'язання яких неможливе через відсутність чітких процесуальних норм.

Запропоновано внести зміни та доповнення до КПК України. На підставі проведеного дослідження констатовано, що застосування інституту відшкодування може бути ефективним інструментом захисту прав потерпілого, проте воно повинно відповідати вимогам КПК України та іншим нормативно-правовим актам та забезпечувати права та законні інтереси всіх сторін.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, відшкодування шкоди, добровільне відшкодування, цивільний позов, підозрюваний, обвинувачений.

Denysovskiy M. D. Peculiarities of the institution of compensation for damage in the criminal process of Ukraine

The article is devoted to research and analysis of the peculiarities of the institution of compensation for damage in the criminal process of Ukraine. The legal acts regulating compensation for damage, in particular the Criminal Procedure Code of Ukraine, were thoroughly analyzed.

The publications of scientists and practitioners were considered, which highlighted the actual problems that arise when filing a civil lawsuit in criminal proceedings, the impossibility of supplementing or clarifying it, as well as taking into account the requirements of reasonableness and justice when determining the amount of compensation.

It was found that in criminal proceedings, the civil plaintiff cannot file a counterclaim or postpone the consideration of the case due to his non-appearance. However, a civil claimant has the right to file such a claim in civil proceedings, if he did not file it during criminal proceedings.

Problematic issues that are required in the case of voluntary compensation for damage to suspects, accused persons, or other natural or legal persons with their consent have been revealed. It was noted that voluntariness is a right of an individual, and not necessarily in accordance with the current criminal procedural legislation of Ukraine. It is emphasized that it is necessary to fulfil the type and amount of damage caused by a criminal offense during the appointment of compensation, which must be reflected in the claim act.

It was noted that the institution of compensation for damage in the criminal process of Ukraine needs further scientific research, study and regulation at the legislative level, because in practice questions and problems arise, the solution of which is impossible due to the identification of clear procedural norms.

It is proposed to make changes and additions to the Code of Criminal Procedure of Ukraine. On the basis of the conducted research, it was established that the application of the institution of compensation can be an effective tool for the legal protection of the victim, however, it must meet the requirements of the Criminal Procedure Code of Ukraine and other regulatory legal acts and ensure rights and legitimate interests on all pages.

Key words: *criminal offense, damages, voluntary compensation, civil action, assess, accused.*

Постановка проблеми. У кримінальному провадженні важливим є не лише застосування кримінального покарання до правопорушника, який вчинив злочин, а й усунення наслідків у вигляді захисту майнових прав та інтересів особи і держави, спричинених цим правопорушенням.

У наукових публікаціях постійно точаться дискусії щодо відшкодування шкоди шляхом пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні та випадки, коли відшкодування шкоди відбувається за рахунок Державного бюджету України, але це питання залишається малодослідженим, незважаючи на очевидну добровільність відшкодування збитків підозрюваними та обвинуваченими особами. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Держава бере на себе обов'язок щодо забезпечення прав і свобод людини, до яких належать і забезпечення майнових і немайнових прав.

Питання відшкодування шкоди у кримінальному провадженні досліджували багато науковців та практиків, зокрема: С.А. Альперт, В.Ф. Бойко, Г.І. Глобенко, М.І. Гошовський, І.М. Євтухович, О.П. Кучинська, Н.С. Кравченко, О.М. Миколенко, О.В. Новіков, В.Т. Нор, І.Р. Сенкевич, М.Є. Шумило та інші. Проаналізувавши наукові доробки цих та інших учених, можна стверджувати, що розвиток процесуального законодавства зумовлює необхідність проведення подальших наукових досліджень інституту відшкодування шкоди та його законодавчого врегулювання.

Метою статті є дослідження теоретичних положень та особливостей відшкодування шкоди у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Конституції України кожна людина має право на відшкодування (компенсацію) шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. У ст. 127 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) зазначено, що відшкодування (компенсація) шкоди відбувається у трьох індивідуальних формах, таких як добровільне відшкодування завданої шкоди підозрюваним, обвинуваченим; стягнення відшкодування на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні; компенсація потерпілому шкоди державою за рахунок Державного бюджету України [1].

Такий перелік форм є досить обмежений, на думку Г.І. Глобенка, який вказує, що відшкодування шкоди може здійснюватися у таких формах: добровільного відшкодування шкоди; примусового відшкодування шкоди, яка поділяється на: заявлення цивільного позову; звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень; компенсація шкоди за рахунок Державного бюджету України; кримінально-правової реституції; відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду у випадках та в порядку, передбачених законом [2].

Розглянемо детальніше кожен із передбачених кримінальним процесуальним законодавством способів відшкодування шкоди.

На сучасному етапі закон передбачає можливість добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, особою, яка її завдала. До різновидів добровільного відшкодування шкоди від кримінального правопорушення можемо віднести дії щодо усунення наслідків кримінального правопорушення, згідно з дійовим каяттям, на підставі угод та у формі приватного обвинувачення.

Відповідно до ч. 1 ст. 127 КПК України підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення [1].

Необхідно пам'ятати, що після вчинення кримінального правопорушення порушені права мають бути відновлені, одним з яких є відшкодування шкоди. Обов'язок відшкодувати шкоду з'являється, якщо: є наявність шкоди, тобто наслідків порушення особистих немайнових або майнових благ, що

охороняються законом; поведінка особи, яка завдала шкоду, є протиправною; є причинний зв'язок між протиправною поведінкою особи та нанесеною шкодою; наявна вина особи і вона доведена [3, с. 222].

Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї. До умов можемо віднести: вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину; примирення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення з потерпілим; відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди.

Конкретний спосіб добровільного відшкодування шкоди потерпілому від кримінального правопорушення процесуальним законодавством не встановлений, у зв'язку із цим можливий будь-який, що не суперечить національному законодавству.

Слід підкреслити, що «добровільність» відшкодування шкоди є правом підозрюваного/обвинуваченого, а не обов'язком. У науковій літературі наводяться способи добровільного відшкодування шкоди від кримінального правопорушення, а саме: надання речі такого ж роду і якості замість втраченої в результаті кримінального правопорушення; виправлення пошкодженої речі, повернення її в первинний стан тощо; грошове відшкодування майнової шкоди, а також компенсація ним моральної шкоди [4, с. 357].

В абзаці 6 п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України передбачено, що повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди полягає в добровільному задоволенні винним або іншими особами, зокрема батьками чи близькими родичами, обґрунтованих претензій потерпілого щодо відшкодування заподіяної злочином матеріальної та моральної шкоди, загладжуванні її в інший спосіб, наприклад, шляхом прилюдного вибачення за завдану образу [5].

Наступним способом відшкодування шкоди є заявлення цивільного позову в кримінальному провадженні. Зокрема, як зауважує Х.Р. Кахнич, таке поєднання норм двох галузей права в кримінальному провадженні виправдано з погляду доцільності, яку вбачають у процесуальній економії часу та процесуальних засобів, пов'язаних із відшкодуванням матеріального збитку, завданого потерпілому кримінальним деліктом [6, с. 251].

На думку К.В. Можаровської, незважаючи на зручність та універсальність цивільного позову у кримінальному процесі, наукова та процесуальна суперечливість цивільного судочинства у кримінальному процесі очевидна. Цивільне судочинство має виключно цивільно-процесуальну природу, а тому цей інститут має бути скасований у КПК України.

На протигагу цивільному судочинству, цивільний позов у кримінальному процесі має ще одну особливість, пов'язану з тим, що в кримінальному процесі цивільний позивач не може подати зустрічний позов або відкласти розгляд справи у зв'язку з його неявкою. Крім того, цивільний позов у кримінальному провадженні має певні строки, тобто він подається під час досудового розслідування або підготовчого судового засідання, тобто до судового розгляду по суті. Цивільний позивач має право подати такий позов у порядку цивільного судочинства, якщо він не подав його в порядку кримінального судочинства.

Використовуючи тлумачення норм КПК України на користь підозрюваного, обвинуваченого захисники заперечують подачу цивільного позову безпосередньо суду до початку судового розгляду. Обґрунтовуючи тим, що ч. 1 ст. 128 КПК України передбачено право особи, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, пред'явити цивільний позов до початку судового розгляду. Тобто законодавець встановив, що право на подання цивільного позову в потерпілого виникає лише за наявності встановлення факту кримінального правопорушення, що можливе лише в разі постановлення судом обвинувального вироку та набуття ним законної сили.

На думку сторони захисту, це положення порушує принцип презумпції невинуватості, оскільки, включивши цивільний позов досудового розгляду, суд задалегідь визнає обвинуваченого винним у вчиненні кримінального правопорушення. Така позиція навряд чи є переконливою, оскільки подання цивільного позову є одним із правових засобів захисту порушених прав потерпілого на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Законодавець чітко визначив межі пред'явлення цивільного позову до початку судового розгляду. Суддя не оцінює цивільний позов під час його долучення до кримінального провадження, оскільки підстави та розмір цивільного позову доводяться під час судового розгляду, а оцінка відбувається в нарадчій кімнаті.

Питання доповнення або уточнення цивільних позовів залишається неврегульованим. На практиці здебільшого судді приймають і розглядають змінені позовні заяви, подані цивільними позивачами.

Однак це право не закріплено в КПК України, що викликає питання щодо пред'явлення нових позовів та результатів їх розгляду. Через це вважаємо за необхідне доповнити ст. 128 КПК України, а саме «8. Цивільний позивач може внести доповнення чи уточнення цивільного позову під час кримінального провадження до початку судового розгляду».

Компенсація шкоди за рахунок Державного бюджету України передбачена лише щодо потерпілих фізичних осіб стосовно відшкодування тільки майнової шкоди, завданої їхньому майну внаслідок кримінального правопорушення, якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, або якщо вона є неплатоспроможною.

Відповідно до Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянину внаслідок: незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян; незаконного застосування адміністративного арешту чи виправних робіт, незаконної конфіскації майна, незаконного накладення штрафу; незаконного проведення оперативно-розшукових заходів [8].

Висновки. Отже, як бачимо, система відшкодування шкоди у кримінальному провадженні має велике значення для відновлення прав, порушених злочинними діяннями, а також потребує законодавчого вдосконалення для більш ефективного використання на практиці.

Вважаємо за необхідне доповнити ст. 128 КПК України, а саме «8. Цивільний позивач може внести доповнення чи уточнення цивільного позову під час кримінального провадження до початку судового розгляду».

З огляду на те, що в КПК України закріплено можливість добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, вважаємо, що не завадило б передбачити відповідний правовий механізм, який би забезпечував відновлення порушених прав потерпілих. Нині добровільне відшкодування шкоди потерпілому від кримінальних правопорушень реалізується практичними напрацюваннями, які потребують закріплення в процесуальних нормах.

За загальними правилами, які склалися на практиці, добровільність відшкодування шкоди зазвичай підтверджується розписками потерпілого або іншими фінансовими документами. Водночас відшкодування шкоди на досудовому провадженні може бути включено до протоколу допиту потерпілого чи підозрюваного. У цьому контексті було б правильним доповнити ст. 276 КПК України обов'язком слідчого у разі повідомлення особі про підозру роз'яснювати позитивні наслідки добровільного відшкодування шкоди, завданої протиправним діянням підозрюваного.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 10.09.23).
2. Глобенко Г.І. До питання відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому у кримінальному процесі України. *Право і Безпека*. 2017. № 2 (65). С. 71–75. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/615c57e3-081b-4a03-bd48-126bb8e39fbf>.
3. Новіков О.В. Правове регулювання відшкодування збитків, шкоди, завданих унаслідок вчинення корупційних правопорушень. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 221–225. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2017_4_51.
4. Миколенко О.М. Добровільне відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди. *Закарпатські правові читання* : матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород, 2017. С. 353–357.
5. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text> (дата звернення: 12.09.2023).
6. Євхутчик І.М., Сенкевич І.Р. Цивільний позов у кримінальному процесі: доцільність та необхідність. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1, с. 250–258. URL: https://www.researchgate.net/publication/337754449_Peculiarities_of_Civil_Actions_in_Criminal_Procedure.
7. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 1 грудня 1994 р. № 266/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.09.2023).

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy (2012). Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine from March 13 2012. No. 4651-VI]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
2. Hlobenko, H.I. (2017). Do pytannia vidshkoduvannia (kompensatsii) shkody poterpilomu u kryminalnomu protsesi Ukrainy [To the issue of compensation (compensation) for damage to the victim in the criminal process of Ukraine]. *Pravo i Bezpeka – Law and Security*, 2 (65). Pp. 71–75. *dspace.univd.edu.ua*. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/items/615c57e3-081b-4a03-bd48-126bb8e39fbf> [in Ukrainian].
3. Novikov, O.V. (2017). Pravove rehuliuвання vidshkoduvannia zbytkiv, shkody, zavdanykh unaslidok vchynennia koruptsiinykh pravoporushen [Legal regulation of compensation for losses and damage caused as a result of corruption offenses]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 4. Pp. 221–225. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2017_4_51 [in Ukrainian].
4. Mykolenko, O.M. (2017). Dobrovolne vidshkoduvannia zapodiianoï kryminalnym pravoporushenniam shkody [Voluntary compensation for damage caused by a criminal offense]. *Transcarpathian legal readings: Proceedings of the 10th International Scientific and Practical Conference*. Uzhhorod, Pp. 353–357 [in Ukrainian].
5. Verkhovnyi Sud (2005). Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva pro zvilnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 23 hrudnia 2005 r. № 12 [On the practice of the courts of Ukraine applying legislation on the release of a person from criminal liability. Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine from December 23 2005 No. 12]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text> [in Ukrainian].
6. Yevkhutych, I.M., & Senkevych, I.R. (2018). Tsyvilnyi pozov u kryminalnomu protsesi dotsilnist ta neobkhdnist [Civil action in criminal proceedings: expediency and necessity]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 1, 250–258. *researchgate.net*. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/337754449_Peculiarities_of_Civil_Actions_in_Criminal_Procedure [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada Ukrainy (1994). Pro poriadok vidshkoduvannia shkody, zavdanoi hromadianynovi nezakonnymy diiamy orhaniv, shcho zdiisniuiut operatyvno-rozshukovu diialnist, orhaniv dosudovoho rozsliduvannia, prokuratury i sudu: Zakon Ukrainy vid 1 hrudnia 1994 r. № 266/94-VR [On the procedure for compensation for damage caused to a citizen by illegal actions of bodies carrying out investigative activities, pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court: Law of Ukraine from December 1 1994 No. 266/94-VR]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].